

ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ТА ЗАХИСТ ПРАВ І СВОБОД ЛЮДЕЙ З ІНВАЛІДНІСТЮ: ПРОБЛЕМИ ДОТРИМАННЯ МІЖНАРОДНИХ СТАНДАРТІВ

А. А. ЯКИМЕНКО

Прийняття у 1996 р. Конституції України стало важливою подією на шляху до розбудови на європейському просторі суверенної, незалежної, демократичної, соціальної та правової держави, а також обумовило якісно новий підхід до формування оновленої правової системи. Законодавче закріплення прав та свобод людини і громадянина, у тому числі у сфері соціального захисту, відбувається з урахуванням та відповідно до міжнародних стандартів, що зумовлює проблеми практичної імплементації міжнародно-правових норм у сучасних соціально-економічних умовах.

Соціальні стандарти в національному законодавстві України та в міжнародних нормативно-правових актах не втрачають своєї актуальності, оскільки кожна держава проголошує себе соціальною, а відповідно і соціальний захист має бути на високому рівні. Більше того, в науці права соціального забезпечення простежується тенденція до активнішого вивчення цього питання і створення окремого напрямку досліджень, як міжнародне право соціального забезпечення.

Перспективність таких досліджень далекоглядна і необхідна, адже міжнародно-правове регулювання буде тільки збільшуватись, а соціальні права розширюватися та конкретизуватися. Це являється актуальною юридичною, педагогічною та науково-практичною проблемою.

Проблемами міжнародного права соціального забезпечення загалом та міжнародними стандартами в сфері соціального захисту зокрема присвячені роботи Н. Болотіної, О. Дем'янюка, М. Лушнікової, А. Лушнікова, О. Мачульської, П. Морозова, Е. Русакова, О. Савича, А. Юшко та ін. Не зважаючи на широкий спектр досліджуваних питань, окремі аспекти соціальної стандартизації потребують окремого вивчення.

Саме тому **метою** нашого дослідження аналіз проблемних аспектів дотримання міжнародних стандартів забезпечення та захисту прав і свобод людей з інвалідністю.

Понад 650 млн. людей, що становить приблизно 10-15 % населення світу живуть з інвалідністю. За даними Програми розвитку ООН 80 % інвалідів живуть у країнах, що розвиваються. Згідно з оцінками Світового Банку 20 % найбільш бідних жителів Землі складають інваліди. Отже, проблеми інвалідів належать до міжнародних проблем, а міжнародним співтовариством вироблено загальні норми та принципи формування політики держав щодо інвалідів. Вирішальним чинником у міжнародному регулюванні проблем інвалідів є визначення того, що питання інвалідності належить до сфери прав людини, однак, незважаючи на те, що було прийнято значну кількість міжнародних актів, люди з обмеженими можливостями в усьому світі продовжують зазнавати дискримінації, а їх права порушуються. Існуючі міжнародні документи з прав людини не висвітлювали всесторонньо права осіб з інвалідністю, а самі люди з інвалідністю не використовували у повній мірі різноманітні механізми захисту, які передбачені цими документами.

У грудні 2006 р. Генеральна Асамблея ООН прийняла Конвенцію ООН про права інвалідів та Факультативний протокол до неї. Конвенція передбачає основні міжнародні стандарти забезпечення та захисту прав і свобод людей з інвалідністю. На шляху дотримання цих стандартів Україна підписала та Законом України від 16.12.2009 р. № 1767-VI ратифікувала цей надзвичайно важливий нормативно-правовий документ. Мета цієї Конвенції полягає у заохоченні, захисті та забезпеченні повного і рівного користування всіма людьми з інвалідністю усіма правами людини та основоположними свободами, а також в заохоченні поваги до властивої їм гідності. Тому, на сьогодні питання щодо дотримання нашою державою міжнародних стандартів забезпечення та захисту прав і свобод людей з інвалідністю, їх повної інтеграції в суспільство, є досить актуальним.

На сьогодні пріоритетними стають дослідження законодавства України на відповідність положенням міжнародних нормативно-правових документів з питань проблем інвалідності, зокрема, Конвенції ООН про права інвалідів як першого міжнародного нормативно-правового документа, який має обов'язкову юридичну силу для держав-учасниць. Тому питання дотримання цих стандартів, вивчення набутого досвіду, аналіз чинного законодавства з проблем інвалідності є актуальними і потребують подальших розробок цієї науково-практичної проблеми такими науками як юриспруденція, педагогіка, психологія, медицина тощо, а також об'єднання зусиль громадськості, державних органів та громадських організацій інвалідів.

Необхідні своєчасні конструктивні внутрішньодержавні реформи, які б закріплювали правозахисний механізм, могли б сприяти поліпшенню стану розв'язання проблем з інвалідністю в Україні. Отже, від соціального захисту інвалідів необхідно терміново переходити до реального забезпечення їх прав, а це означає прискорення Україною імплементації Конвенції ООН про права інвалідів.

Поступові кроки нашої держави в напрямку дотримання прав і свобод осіб з інвалідністю дозволять гармонізувати норми вітчизняного законодавства з міжнародними стандартами, планомірно створювати систему їх практичної реалізації. Основними нормативно-правовими документами, що стали предметом аналізу права є чинні міжнародні та вітчизняні нормативні акти та витяги з них, які стосуються правового забезпечення життєдіяльності та захисту інвалідів в Україні. Здійснення внутрішньодержавних реформ вимагає знання об'єктивної інформації щодо забезпечення та реалізації прав інвалідів, тому на допомогу у вирішенні цих питань Всеукраїнське громадське соціально-політичне об'єднання „Національна Асамблея інвалідів України” (НАІУ) здійснила в 10 регіонах України моніторинг стану дотримання прав людей з інвалідністю. Національною Асамблеєю інвалідів України було проведено аналіз законодавства України та практики його реалізації на відповідність положенням Конвенції ООН про права інвалідів. Так, суспільство схильне сприймати людей з інвалідністю крізь призму негативних стереотипів. Значна кількість людей звикла упереджено ставитися до них, вважаючи інвалідів неприцездатними, неспроможними, ні на що не придатними. Людині з інвалідністю приписують негативні чи міфічні риси характеру, від неї очікують певної незвичної поведінки, її побоюються. Все це принижує людину, якій доводиться жити з інвалідністю. Сьогодні такі люди відносяться до найбільш соціально незахищеної категорії населення, особливо це стосується дітей. Їх потреби в медичному і соціальному обслуговуванні набагато вищі. Вони не мають можливості отримати освіту, значна їх кількість не мають сім'ї, перебувають у спеціалізованих установах [10].

Все це говорить про те, що люди з інвалідністю в цілому в нашому суспільстві є меншістю, яка потенційно потерпає від дискримінації та потребує постійної уваги до власних проблем. Згідно з офіційною статистикою кількість людей з обмеженими можливостями в Україні – 2,67 млн., що становить близько 4 % від кількості всього населення [8]. Є підстави вважати, що офіційні статистичні дані не відповідають реальному стану речей. Невідповідність офіційної статистики України обумовлена відсутністю достовірного моніторингу стану людей з інвалідністю в державі, також браком спроможності або, навіть, небажанням людей з обмеженими фізичними можливостями отримати інвалідність. Ще однією із вагомих причин невідповідності офіційної статистики є те, що ціла низка медичних діагнозів, пов'язаних з обмеженням життєдіяльності людини, не дають право на отримання статусу інваліда, як от: розумова відсталість, онкологія, ВІЛ, туберкульоз тощо. Крім того, багато людей за власним переконанням не хочуть отримувати статус інваліда, хоча така необхідність у них існує. Це пов'язано з високою „ментальною” бар'єрністю суспільства у відношенні до людей з інвалідністю.

З прийняттям Генеральною Асамблеєю ООН у грудні 1982 р. Всесвітньої програми дій стосовно людей з інвалідністю, міжнародне співтовариство одержало директивну основу для активізації роботи щодо профілактики, реабілітації і забезпечення участі інвалідів в суспільному житті країн, їх рівноправності з іншими членами суспільства [2]. Зазначена програма стала першою прийнятою на міжнародному рівні спробою подивитись на проблему інвалідності з двох сторін: з точки зору розвитку і з точки зору захисту прав людини. Цим вона засвідчувала значний відступ від традиційного підходу до проблеми, який зосереджувався головним чином на стані задоволення потреб людей з інвалідністю у реабілітації. Як зазначають результати досліджень, у світовій практиці за 20 останніх років відбулися корінні зміни у поглядах і підходах до проблем інвалідності. Якщо раніше їх основу становили здебільшого мотиви милосердя до інвалідів, то нині – стан дотримання їхніх прав.

Розгляд проблем інвалідності через призму прав людини фактично визнає необхідність того, щоб людей з інвалідністю розглядали в якості суб'єктів, а не об'єктів права. Дотримання прав інвалідів – це не тільки реалізація конкретного права конкретної особи, це забезпечення можливостей рівного ефективного здійснення інвалідами всіх прав людини без будь-якої дискримінації. А принцип недискримінації допомагає пов'язати права людини в цілому з конкретними проблемами інвалідності. Перехід на позиції, в основі яких лежать права людини, одержав авторитетну підтримку Організації Об'єднаних Націй [3].

Вони розроблені з урахуванням досвіду, набутого під час проведення Організацією Об'єднаних Націй Десятиріччя інвалідів (1983 – 1992 роки), і об'єднують змістовно 22 правила, які охоплюють всі аспекти життя інвалідів і передбачають здійснення постійних заходів з вирівнювання можливостей всіх інвалідів в реалізації прав людини. Стандартні правила зіграли значну роль у формуванні цілеспрямованої політики і практики багатьох країн світу у сфері подолання проблем людей з інвалідністю. Дотримання принципів, закладених у них, сприяло набуттю і поширенню успішного досвіду щодо забезпечення рівних можливостей для людей з інвалідністю як громадян держави. Самі ж інваліди здобули можливість висловлювати свої почуття щодо ущербності і несправедливості соціального становища мовою правозахисних норм. А громадські неурядові організації, які займаються проблемами захисту прав людини, почали більше виявляти уваги до цієї проблеми і активніше виступати в ролі правозахисників [9].

Аналізуючи набутий досвід та зважаючи на реальну необхідність його юридичного закріплення, активізації роботи із забезпечення всебічної і ефективної участі інвалідів у економічному, соціальному, культурному і політичному житті, Генеральна Асамблея ООН 13 грудня 2006 р. прийняла Конвенцію про права інвалідів, яка була відкрита для підписання 30

березня 2007 р. і яка передбачила основні стандарти забезпечення та захисту прав і свобод людей з інвалідністю [4].

Згідно із цими стандартами люди з інвалідністю повинні бути повноправно включені в загальний соціальний процес. При цьому, в центрі уваги знаходиться тепер вже не інвалідність, а сама людина з інвалідністю, яка має бути здатна, наскільки це можливо, самостійно жити в суспільстві. Конвенція про права інвалідів вступила в силу 3 травня 2008 р. Це перший міжнародно-правовий документ, який має обов'язкову юридичну силу для держав-учасниць. У вересні 2008 р. Україна підписала цю Конвенцію та Факультативний протокол до неї.

Наступний дуже важливий крок на шляху дотримання прав осіб з інвалідністю Україна зробила, ратифікувавши Законом України від 16.12.2009 р. № 1767-VI цей надзвичайно важливий нормативно-правовий документ. Мета цієї Конвенції полягає у заохоченні, захисті та забезпеченні повного і рівного користування всіма людьми з інвалідністю усіма правами людини та основоположними свободами, а також в заохоченні поваги до властивої їм гідності. Важливо, що Конвенція відносить до інвалідів осіб із стійкими фізичними, психічними, інтелектуальними або сенсорними порушеннями, які при взаємодії з різними бар'єрами можуть заважати їх повній і ефективній участі в житті суспільства нарівні з іншими. Конвенція загалом налічує 50 статей, з них статті 1-33 за змістом присвячені різноманітним аспектам забезпечення рівних прав та можливостей для інвалідів у тих чи інших сферах суспільного життя, а також загальним цілям та принципам практичного забезпечення такого недискримінаційного підходу до потреб осіб з обмеженими можливостями. У статтях 34-50 сформульовані певні зобов'язання держав – учасниць Конвенції щодо надання створеному при ООН Комітету з прав інвалідів відповідної інформації про виконання положень Конвенції та юридичні засади і механізми їх імплементації у правове поле (законодавство) держав, що підписали та ратифікували цей документ.

Основними принципами Конвенції є: а) повага до властивої людині гідності, його особистої самостійності, включаючи свободу робити свій власний вибір, і незалежності; б) недискримінація; с) повне і ефективне залучення і включення у суспільство; d) повага до особливостей людей з інвалідністю та їх прийняття як компоненту людського різноманіття і частини людства; е) рівність можливостей; f) доступність; g) рівність чоловіків і жінок; h) повага до здібностей дітей-інвалідів, що розвиваються, і повага до права дітей-інвалідів зберігати свою індивідуальність.

Станом на 2017 рік 129 країн підписали Конвенцію про права інвалідів, 71 країна підписала Факультативний протокол, 25 країн ратифікували Конвенцію про права інвалідів, 15 країн ратифікували Факультативний протокол. Слід зазначити, що прийняття окремої Конвенції про права інвалідів не означає встановлення нових прав для інвалідів. Конвенція заново підтверджує, посилює і розвиває права, які містяться в інших міжнародних правових актах.

Чинне законодавство розглядає інвалідність переважно як соціальну проблему, не гарантуючи відсутності обмежень їхніх основних прав – на працевлаштування та зайнятість, освіту, реабілітацію, доступність архітектурної та транспортної інфраструктури, доступ до інформації. Отже, від соціального захисту інвалідів необхідно терміново переходити до реального забезпечення їх прав, а це означає приведення законодавства України у відповідність до стандартів Конвенції ООН про права інвалідів.

Так, на основі аналізу законодавства України можна окреслити наступні поступові кроки нашої держави в напрямку дотримання міжнародних стандартів:

1. Найбільш оптимальним є включення до спеціального Закону визначення поняття „інвалідність”, закріпленого в Конвенції про права інвалідів.

2. Конвенцію ратифіковано, а, отже, виникла необхідність доопрацювання чинного законодавства, оскільки Конвенція стала його частиною, а Закон України „Про основи соціальної захищеності інвалідів в Україні” входить до системи законодавства, що захищає права інвалідів, таким чином виникла необхідність закріплення практичних механізмів реалізації основних стандартів в сфері захисту прав інвалідів [5].

3. Необхідні зміни на рівні конституційного законодавства України, адже терміни „рівність” (існує в конституційному законодавстві) і „недискримінація” у відношенні до інвалідів не є ідентичними і суттєво відрізняються за змістом [1].

4. Виникає нагальна необхідність у прийнятті Закону України „Про загальнообов'язкове державне соціальне медичне страхування”.

5. Встановити допустимі стандарти щодо навчання осіб, які мають фізичні вади або психічні розлади, що будуть гарантувати їх рівень розвитку для участі в суспільних процесах:

6. Визначити межу відповідальності місцевих органів влади за невиконання або неналежне виконання законодавства України у сфері соціального захисту інвалідів.

7. Прийняти норми, згідно з якими законодавством України про Державний бюджет на поточний рік не можуть бути обмежені чи скасовані пільги інвалідів.

8. Забезпечити контроль за відшкодуванням за рахунок коштів місцевого бюджету проведення обов'язкової атестації робочих місць інвалідів на підприємствах, установах, організаціях в межах встановленої законодавством квоти [7; 8].

Наступним важливим кроком нашої держави після підписання Конвенції в вересні 2008 року стало прийняття Кабінетом Міністрів України Постанови від 29 липня 2009 р. № 784

„Про затвердження плану заходів щодо створення безперешкодного життєвого середовища для осіб з обмеженими фізичними можливостями та інших маломобільних груп населення на 2009-2015 рр. „Безбар’єрна Україна” [6]. Данюю Постановою, з метою подальшої реалізації державної політики із створення безперешкодного життєвого середовища для осіб з обмеженими фізичними можливостями та інших маломобільних груп населення і на виконання положень статті 9 Конвенції ООН про права інвалідів, Кабінет Міністрів України затвердив план заходів „Безбар’єрна Україна”. Першочерговим завданням відповідно до цього документу є складання переліку нормативно-правових актів, що підлягають прийняттю для реалізації положень Конвенції ООН про права інвалідів у частині пристосування інформаційної, транспортної і соціальної інфраструктур, вулично-дорожньої мережі до потреб осіб з обмеженими фізичними можливостями та інших маломобільних груп населення або перегляду з метою внесення до них відповідних змін.

Слід зазначити, що програми щодо соціального захисту інвалідів віднесено до пріоритетних державних програм, а видатки на їх виконання переважно відносяться до захищених статей Держбюджету України. Тому такі заходи дозволять змінити підходи до ролі та місця людей з інвалідністю в економічному та соціальному житті суспільства, підвищити рівень їх матеріального забезпечення, створити умови для їх послідовного включення до суспільного життя країни.

Таким чином, перші реальні та значущі кроки на шляху до підвищення рівня соціального захисту інвалідів та гармонізації вітчизняного законодавства до міжнародних стандартів, їх практичної реалізації, Україна вже зробила. Подальша робота буде залежати від всіх і кожного, зокрема, від забезпечення державою активної взаємодії державних органів та громадських організацій інвалідів, адже така робота потребує об’єднання зусиль осіб, які працюють над проблемою забезпечення прав і свобод людей з інвалідністю. Зрозуміло, що головну відповідальність за дотриманням і забезпеченням прав людей з інвалідністю несуть безпосередньо самі держави. Таким чином, подальші своєчасні конструктивні внутрішньодержавні реформи, які б закріплювали правозахисний механізм, запропонований вищезазначеними документами, могли б сприяти поліпшенню справи розв’язання проблем людей з інвалідністю в нашій державі. Слід зазначити, що прискорення імплементації міжнародних стандартів про права інвалідів в свою чергу сприятиме посиленню контролю і відповідальності з боку держави за дотриманням та реалізацією прав людей з інвалідністю. Вирішення проблем осіб з інвалідністю потребує, перш за все, переорієнтації державної політики щодо інвалідів у напрямку створення їм рівних прав та можливостей з іншими категоріями громадян та захист від дискримінації, запровадження дієвого механізму реалізації усієї повноти їх конституційних прав, неухильного виконання зобов’язань держави. Така діяльність особливо необхідна у зв’язку із підписанням та ратифікацією Україною Конвенції ООН про права інвалідів.

Зазначене вище стверджує важливість та необхідність створення умов дотримання міжнародно-правових стандартів та їх нормативного закріплення у національному законодавстві. Дослідження вище зазначених проблем практичної реалізації та імплементації вимог міжнародних стандартів з метою вдосконалення правового регулювання дотримання прав і свобод осіб з інвалідністю є актуальним і має стати предметом подальших наукових пошуків.

Список використаних джерел:

1. Конституція України: Прийнята на п’ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 року. – К.: Преса України, 1997. – ст. 21, 22, 24.
2. Всесвітня програма дій стосовно людей з інвалідністю від 3 грудня 1982 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.zakon.rada.gov.ua>.
3. Стандартні правила забезпечення рівних можливостей для інвалідів / Міжнародні стандарти повноцінної життєдіяльності. – К.: Амос, 2016. – 228 с.
4. Конвенція про права інвалідів, прийнята 13 грудня 2006 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.zakon.rada.gov.ua>
5. Закон України „Про основи соціальної захищеності інвалідів в Україні” від 21 березня 1991 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.zakon.rada.gov.ua>
6. Постанова від 29 липня 2009 р. № 784 „Про затвердження плану заходів щодо створення безперешкодного життєвого середовища для осіб з інвалідністю та інших маломобільних груп населення з обмеженими фізичними можливостями на 2009-2015 роки „Безбар’єрна Україна” // Урядовий кур’єр. – 12.08.2009 – № 145.
7. Національна доповідь „Про додаткові невідкладні заходи щодо створення сприятливих умов для життєдіяльності осіб з обмеженими фізичними можливостями” [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.naiu.org.ua>
8. За довідковим матеріалом „Права людей з інвалідністю: декларація чи гарантія?”, підготовленим Всеукраїнським громадським соціально-політичним об’єднанням „Національна Асамблея інвалідів України” [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.naiu.org.ua>.
9. Правовий захист осіб з функціональними обмеженнями: Збірка нормативних документів / за ред. О. Й. Дем’янюка. – Луцьк: РВЦ ЛІРоЛ, 2012. – С. 14-20.
10. Русаков Е. Проблемы социальной интеграции людей с ограниченными возможностями [Електронний ресурс] / Е. Русаков – Режим доступу: <http://irkutsk.Zopplata.ru/book/index.html>.

Рецензент – к. ю. н. Л. М. Мозолук-Боднар